

Блага А. Б.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ «ЦІНИ» НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Анотація. В статті наводяться показники сучасного стану насильства в сім'ї в Україні. На основі емпіричного дослідження судової практики визначена «ціна» злочинів та адміністративних деліктів, пов'язаних з насильством в сім'ї. Отримані результати порівняні з даними раніше проведених досліджень.

Ключові слова: насильство в сім'ї, «ціна» злочинності, пряма шкода, непряма шкода.

Постановка проблеми. Науково обґрунтоване пізнання тенденцій і закономірностей розвитку суспільно-правових явищ потребує обов'язкового застосування прийомів та засобів аналізу його показників. При цьому особливої актуальності набуває питання встановлення обсягів і характеру шкоди від вчинених протиправних діянь, пов'язаних з насильством в сім'ї. Під насильством в сім'ї наразі розуміються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [1]. Відомо, що негативні емоції і почуття жертв сімейного насильства приводять до розладів діяльності нервової системи, зниження опору організму різним захворюванням і погіршення стану здоров'я в цілому, вчиненню протиправних проявів. Виняткову небезпеку негативний вплив насильства в сім'ї становить для дітей.

Мета статті: за допомогою різноманітних методів виявити і розкрити обсяги і характер прямої і непрямой шкоди від насильства в сім'ї.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення невирішених проблем. Суттєвий внесок у вирішення питання дослідження шкоди від вчинених протиправних діянь зроблений у роботах М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, М.Й. Коржанського, О.А. Мартиненка, П.С. Матишевського, А.С. Міхліна, О.М. Миколенко, В.О. Навроцького, М.Д. Шаргородського та інших. Однак проблема встановлення «ціни» насильства в сім'ї залишалась повністю не розкритою і потребувала спеціальних досліджень.

Викладення основного матеріалу. Перш ніж розпочати аналіз «ціни» насильства в сім'ї, наведемо деякі статистичні дані щодо розповсюдженості цього явища в нашій державі. У 2012 році було зареєстровано 137782 заяви та повідомлення про загрозу або вчинення насильства в сім'ї. Зазначимо, що після перевірки підрозділами ОВС цих заяв і повідомлень та юридичної оцінки викладених в ній фактів, переважна більшість з них не розцінюються

як злочини і кримінальні справи за ними не порушуються. Так, протягом 2010 – 2012 років лише приблизно у 0,5% випадків порушувались кримінальні справи або розпочинались протокольні провадження (тобто, події були зареєстровані як злочини, але їх обставини з'ясувалися у спеціальному спрощеному порядку). За більшістю ж заяв та повідомлень про загрозу або вчинення насильства в сім'ї були прийняті такі рішення: про відмову в порушенні кримінальної справи (97%-97,5%), про передачу заяви або повідомлення за належністю (1,5%-2%). Залишок заяв та повідомлень про загрозу або вчинення насильства в сім'ї, за якими рішення не було прийнято, становив в середньому від 0,5% до 1%. Основна маса фактів, викладених у заявах про насильство в сім'ї, кваліфікувалась як адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 КУпАП.

Згідно статистичних даних МВС України, за фактами вчинення злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї, у 2012 році було порушено 837 та закінчено провадженням 615 кримінальних справ. В їх структурі переважно більшість становили тілесні ушкодження: необережні тяжкі або середньої тяжкості – 21 випадок або 3,4 % та умисні тяжкі (124 випадки або 20,2 %), середньої тяжкості (151 або 24,6 %) і легкі (128 або 20,8 %). Крім того, вагому частку посіли вбивства різних видів (загалом 14 %): умисне вбивство (ст. 115 КК) – 76 випадків; умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК) – 1; умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК) – 1; умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК) – 4; убивство через необережність (ст. 120 КК) – 3 та погроза вбивством (ст. 119 КК) – 69 випадків (11,2 %). Серед інших видів злочинів можна відмітити незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК) – 2 випадки, хуліганство – 3 випадки, а також злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: зґвалтування – 4 випадки; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 6 випадків; примушування до вступу в статевий зв'язок – 1 випадок; розбещення неповнолітніх – 4 випадки [2].

Питання щодо обчислення «ціни» злочинності в цілому, і насильства в сім'ї у тому числі, до теперішнього часу залишається відкритим через відсутність надійних методів і методик її обчислення [3, с. 176]. Сучасні кримінологічні підходи пропонують здійснювати відповідні розрахунки за двома напрямками: по-перше, визначення **прямої фізичної, майнової або моральної шкоди**, яка завдана потерпілим. При цьому, згідно з чинним законодавством, **моральна шкода** може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, мораль-

них переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я; у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом; у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [4].

І, по-друге, встановлення обсягів *непрямої* шкоди від насильства в сім'ї, куди включаються *економічні витрати і моральна шкода* [5, с. 229-230].

Оскільки у офіційній статистичній звітності відсутні дані щодо того, яка саме шкода була заподіяна потерпілим від насильства в сім'ї, види та обсяги *прямої* шкоди нами були оцінені на основі проведеного вибіркового дослідження 720 постанов суду про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП та 1244 матеріалів архівних кримінальних справ, вироків суду, обвинувальних висновків й публікацій у засобах масової комунікації щодо вчинення 1348 злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї. Зазначимо однак, що сучасне законодавство про попередження насильства в сім'ї виділяє *моральну шкоду, а також шкоду фізичному чи психічному здоров'ю*. Як бачимо, це відрізняється від наведеної вище класифікації, тому в нашому дослідженні при визначенні видів і розмірів шкоди, заподіяної насильством в сім'ї, ми все ж будемо користуватися її традиційним розподілом.

Одразу зауважимо, що у переважній більшості випадків були одночасно визначені декілька видів шкідливих наслідків, через що у нашому розподілі їх загальна величина перевищує 100%. Отже, згідно справ про адміністративні правопорушення, були завдані наступні види шкоди (за які, до речі, переважна більшість потерпілих не те що не отримала жодної компенсації, перед ними навіть банально не вибачались: у постановках лише зазначено, що винні визнали свою вину):

1. *Фізична шкода* (156 випадків) у виді фізичного болю – 48 випадків (6,7%); тілесних ушкоджень – 42 випадки (5,8%); побиття – 66 випадків (9,2%).

2. *Моральна шкода* (1600 випадків) у виді: приниження гідності нецензурною лайкою – 516 випадків або 72%; душевних страждань внаслідок конфліктів і сварок – 498 випадків (69,2%); страху як наслідку погроз фізичною розпратою – 378 випадків (52,5%); спричинення психологічної травми – 96 випадків (13,3%); образ – 44 випадки (6%); порушення права власності внаслідок вигнання з дому – 42 випадки (5,8%); переляку як наслідку голосного крику на дитину або шарпання за одяг – 18 випадків (2,5%); приниження честі – 8 випадків (1%).

3. Даних про спричинення потерпілим майнової шкоди у жодній з вивчених нами постанов суду не було.

Узагальнення судової практики щодо злочинів, пов'язаних із вчиненням насильства в сім'ї, дало наступні результати.

1. *Фізична шкода* (1034 випадки або 83,1%) у виді спричинення потерпілим: смерті – 550 (53,2%), тяжких тілесних ушкоджень – 242 (23,4%), середньої тяжкості тілесних ушкоджень – 140 (13,4%), легких тілесних ушкоджень – 96 (9,3%), незначних ран, забоїв – 38 (3,7%), опіків – 16 (1,6%), побоїв – 25 (2,3%), мордування – 12 (1,2%), інших видів фізичної шкоди – 81 потерпілому

(7,9%). Окремо зупинимось на фізичних наслідках насильства в сім'ї, завданих дітям, які увійшли до категорії «інше». Серед них були названі: згвалтування, вагітність малолітньої, алкогольне отруєння, доведення неповнолітнього до стану сп'яніння, суттєва відсталість у інтелектуальному розвитку, відхилення (відставання) у розумовому та психічному розвитку, відсталість у фізичному розвитку дитини, голодне виснаження, переохолодження, анемія, атонічний дерматит, вторинна кардіопатія, косоокість, гіпоксично-ішемічне ураження центральної нервової системи тощо.

2. *Моральна шкода* була заявлена у 145 кримінальних справах (11,7%), при чому по одній справі цивільний позов був залишений без розгляду, оскільки не були надані докази про її спричинення. Серед наслідків моральної шкоди, заподіяної потерпілому, зазначалися: психологічний стрес, фізичний біль, порушення нормальних життєвих зв'язків – 14 випадків (10%), постійне перебування у стані тривоги та стресу – 11 випадків (8%), зміни особистості дитини за кримінальним типом з бродяжництвом і воровством – 7 випадків (5%) та за примітивним типом з бродяжництвом і жебрацтвом – 9 випадків (6%), агресивність, невірноваженість, грубість у спілкуванні, використання нецензурної лайки потерпілою дитиною – 5 (3%), викривлення життєвих цінностей потерпілої дитини, приниження її особистої гідності, обмеження духовного та інтелектуального розвитку, сприйняття заняття жебрацтвом як нормальної поведінки – 2 випадки (1,4%).

3. Про наявність *майнової шкоди* від злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї, було вказано у 270 справах (21,7%). Її розміри були встановлені в таких обсягах: до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ) – 216 злочинів (80%), від 50 до 100 НМДГ – 16 випадків (6%), від 100 до 250 НМДГ – 13 випадків (5%), більше 250 НМДГ – 3 випадки (1%); ще у 26 випадках (9,6%) була зазначена наявність цього виду шкоди, але її розмір не був вказаний.

Крім того, аналіз вироків суду дозволив вирахувати середній розмір *непрямої майнової шкоди* (до якої включались витрати на проведення різного виду експертиз, лікування потерпілих та інші судові витрати), призначений до стягнення з винного, який становив 1187 грн. 53 коп. Проте за 73,8% досліджених нами вироків хоча й проводились експертизи чи надавалась медична допомога потерпілим, однак ці витрати були віднесені за рахунок держави. Крім того, до *економічних витрат*, пов'язаних із негативним впливом сімейного насильства, відносяться також витрати держави на утримання судових, правоохоронних органів, установ виконання покарань, соціальних служб та інших інститутів, що працюють з наслідками насильства; виплати потерпілим пенсій, компенсацій; недоотримання вального внутрішнього продукту через зниження працездатності або невихід на роботу потерпілих, тобто ця цифра ще більше зростає. *Моральна шкода*, яка заподіюється морально-психологічному здоров'ю всього суспільства, полягає, перш за все, у самовідновленні жорстокості у суспільстві, оскільки, як відомо, колишні жертви часто самі стають кривдниками. Крім того, до неї можна віднести зростання рівня безпритульності, бродяжництва, самогубств серед дітей і підлітків, а також зростання загальної рівня агресії і безкарності.

Отримані нами дані в цілому співвідносяться з результатами проведеного у 2007–2008 рр. Міжнародним центром «Ла Страда-Україна» та Харківським інститутом соціальних досліджень у співпраці з МВС України дослідження «Ціна домашнього насильства» [6, с. 148]. Методологія цього дослідження була побудована на показниках оцінки вартості сімейного насильства, запропонованих професором Сільвією Уолб (Університет Лідса, Велика Британія) і Леслі Лейн (Університет Нового Південного Уельсу, Австралія). Як зазначили автори, підрахунок вартості одного випадку сімейного насильства містив у собі ряд показників, серед яких: прямі втрати майна, витрати, пов'язані зі здоров'ям, економічні втрати, викликані зниженою працездатністю або невиходом на роботу, витрати, пов'язані із діяльністю правоохоронних органів, судів, соціальних служб, витрати, пов'язані з перебуванням у притулках, кризових центрах тощо.

За даними дослідження, середня вартість одного випадку насильства в сім'ї для потерпілих становила на той час приблизно 7306,38 грн, а для платників податків – 1730 грн. – гроші, які йдуть на оплату діяльності міліції, соціальних служб та інших суспільних інститутів, що працюють із наслідками насильства. За даними МВС України, в рік проведення дослідження (2007) за фактами насильства в сім'ї було складено 91598 протоколів, що означає, що українському бюджету реагування тільки на зареєстровані випадки насильства обійшлося приблизно в 158464540 грн. Цифри наступних років є ще більшими як у зв'язку із ростом цін, так і збільшенням кількості звернень потерпілих як до правоохоронних органів, так і соціальних інституцій.

Загальна ж вартість зареєстрованих випадків насильства в сім'ї у 2007 р. становила 669249795,24 грн., причому більшу частину витрат потерпілі були змушені понести самі. У структурі цих витрат більшість становлять ті, які лягають безпосередньо на плечі жертви – пов'язані з утратою майна (42,2%) і зі здоров'ям (19,3%) [6, с. 149].

Висновки. Той факт, що насильство в сім'ї не тільки існує, але й поширене в українському суспільстві, є сумною реальністю сьогодення. Заподіяні внаслідок вчинення сімейного насильства наслідки є вельми суттєвими і здійснюють негативний вплив не тільки безпосередньо на жертву, але й на усе суспільство в цілому. Однак наведені вище дані потребують певного уточнення і корегування: як відомо, не можна ототожнювати зареєстровану злочинність і її фактичний стан, оскільки жодна національна система офіційної реєстрації злочинів і правопорушень (у тому числі й українська) не є задовільною й бездоганною через існування значної кількості протиправних проявів,

що залишаються за межами державного статистичного спостереження. У зв'язку з цим проведене нами та подальші дослідження сприятимуть уточненню основних напрямків здійснення запобіжної діяльності та підвищенню її ефективності.

Література:

1. Про попередження насильства в сім'ї [Електрон. ресурс] / Верховна Рада України; Закон від 15.11.2001 № 2789-III (Ст. 1). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>
2. Звіт про стан протидії насильству в сім'ї за 12 місяців 2012 року [Текст]: звітність / МВС України. – К., 2013. – 6 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.
4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди [Електрон. ресурс] : Постанова Пленуму Верховного суду України від 31 березня 1995 р. № 4. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>
5. Кальман А.Г. Понятийный аппарат современной криминологии: терминологический словарь / А.Г. Кальман, И.А. Христин; под ред. В.В. Голины. – Х.: Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. – 272 с.
6. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / [О.М. Бандурка, О.Ф. Бондаренко, В.О. Брижик та ін.]; заг. ред. О.М. Бандурки, К.Б. Левченко. – Х.: «Права людини», 2011. – 240 с.

Благая А. Б. К вопросу установления «цены» насилия в семье

Аннотация. В статье приводятся показатели современного состояния насилия в семье в Украине. На основе эмпирического исследования судебной практики определена «цена» преступлений и административных деликтов, связанных с насилием в семье. Полученные результаты сопоставлены с данными ранее проведенных исследований.

Ключевые слова: насилие в семье, «цена» преступности, прямой ущерб, косвенный вред.

Blaga A. To the question of establishing the «price» of domestic violence

Summary. Characteristics of the current state of domestic violence in Ukraine are presented in the paper. On basis of the empirical study of court practice the «price» of crimes and administrative delicts, which related to domestic violence, is defined. The received results are compared with data from previous studies.

Key words: domestic violence, the «price» of criminality, direct damage, indirect damage.